

LBRIS

We know
books

ROUSSEAU

Și politica l-a făcut pe om
(așa cum este)

Roberto R. Aramayo

LITERA

București
2020

CUPRINS

Rousseau, gânditorul inegalității sociale	9
Viața și opera sau invers	15
Secolul Luminilor sau al <i>Enciclopediei</i>	15
<i>Epoca lui Rousseau pe marele ecran</i>	17
<i>O enciclopedie pentru a schimba</i> <i>modul de gândire</i>	21
Pasiunea pentru muzică și magia felului său de a scrie	25
<i>Influența decisivă a lui Rousseau</i> <i>asupra lui Kant</i>	27
Scene din imaginarul erotic	30
<i>Cum să ne apropiem de opera lui Rousseau</i>	31
<i>Diderot, sexualitatea și problemele morale</i>	34
O minciună la originea autobiografiei	37
<i>Un tată denaturat?</i>	40
De la sentiment la voința generală	45
Turnura afectivă: „Simt, deci exist“	45
<i>A simți înainte de a gândi</i>	49
<i>Scrisorile morale</i> către Sophie	51
<i>Morala senzitivă sau materialismul înțeleptului</i>	55
Pe drumul spre Vincennes...	60
<i>Eroii imaginari</i>	65
În jurul conceptului de „voință generală“	66
<i>Definiții ale voinței generale</i>	69

Inegalitate, educație și politică	71
„Vocea poporului este vocea lui Dumnezeu“	71
<i>În apărarea interesului general</i>	75
Indignarea în fața inegalităților	76
<i>Cadrul moral al vieții în societate</i>	81
Contractul social și <i>Émile</i> :	
două opere condamnate la rug	83
<i>Ideile înnăscute de dreptate și virtute</i>	89
Interpretări ale lui Rousseau	91
<i>Lupta ideală a lui Cassirer împotriva nazismului</i>	91
<i>Rousseau, profet al Revoluției Franceze</i>	94
Moștenirea pentru posteritate	97
Epilog	105
Glosar de concepte-cheie	105
<i>Opere principale</i>	129
<i>Cronologie</i>	135
<i>Indice de nume și de concepte</i>	141

Viața și opera sau invers

Secolul Luminilor sau al *Enciclopediei*

Jean-Jacques Rousseau se naște în 1712, în zorii secolului al XVIII-lea, perioadă numită Secolul Luminilor sau Iluminism. Este o epocă ce își propune să lumineze întunericul superstiției religioase și stereotipurile politice cu lumina rațiunii, a cărei autoritate laică puternică amenință puterile înrădăcinate în tronuri și altare. Sunt puse la îndoială puterea absolută a monarhului și chiar existența lui Dumnezeu. Immanuel Kant definește Iluminismul drept gestul ființei umane de a abandona „vârsta minoră” de care ea însăși este responsabilă, dat fiind că este extrem de convenabil să putem conta oricând pe unul sau pe mai mulți tutori care ne scutesc de sarcina de a gândi pe cont propriu. Potrivit lui Kant, mottoul Iluminismului este „să avem curajul de a gândi singuri”, să ne folosim inteligența pentru a rezolva dilemele vieții și să luăm toate deciziile fără să ne delegăm propria responsabilitate sau fără să renunțăm la propria libertate. Lenea și lașitatea sunt motivele pentru care atât de

Placă comemorativă pe
fațada casei natale a lui
Rousseau din Geneva

mulți oameni se mulțumesc să rămână minori toată viața, astfel încât să le fie ușor altora să se erijeze în tutorii lor. Este atât de comod să fim minori. Este suficient să avem o carte care să ne ofere un criteriu de judecată, pe cineva care să țină locul conștiinței noastre morale, un medic care să ne prescrie dieta și așa mai departe. „Câtă vreme pot plăti, nu am nevoie să gândesc: își vor asuma alții pentru mine această sarcină anostă“, citim în eseu kantian *Ce este Iluminismul?*, publicat într-o revistă din Berlin în 1786, la numai opt ani de la moartea lui Rousseau (1778) și unsprezece ani înainte de Revoluția Franceză.

Ca să spunem tot adevărul, Secolul Luminilor trebuie să îndepărteze numeroase umbre și să înfrunte provocări enorme. Chiar și la mare distanță temporală de episoade precum masacrul din ziua Sf. Bartolomeu, din timpul războaielor religioase care au devastat Franța la sfârșitul secolului al XVI-lea, fanatismul continuă să se impună în rândul populației. Acest lucru este dovedit de celebrul „caz Calas“, care l-a determinat pe Voltaire să scrie *Tratat despre toleranță*. Jean Calas, un comerciant protestant cumsecade din Toulouse, este torturat până la moarte,

Epoca lui Rousseau pe marele ecran

Cine nu a văzut încă *Legături primejdioase*, filmul din 1988 al lui Stephen Frears, cu un de neuitat John Malkovich și cu o de neprețuit Glenn Close, sau *Valmont* al lui Miloš Forman, ar trebui să încerce să o facă cu prima ocazie, întrucât ambele sunt adaptări cinematografice ale unui celebru roman epistolar cu același titlu, publicat la sfârșitul secolului al XVIII-lea, scris de Pierre Choderlos de Laclos. Romanul narează aventurile a doi nobili libertini din Franța din vremea aceea. Regia și muzica din ambele filme, îndeosebi din cel dintâi, ar putea fi utile pentru a ne forma o idee despre societatea pe care a cunoscut-o Rousseau cu câțiva ani înainte, deși *Barry Lyndon*, de Stanley Kubrick, a cărui coloană sonoră minunată și a cărui imagine excelentă ne fac să ne întoarcem cu imaginația în timp, în aceeași perioadă istorică (nu prea are importanță că, în acest caz, filmul a fost turnat în Anglia și Irlanda), ar putea servi aceluiași scop.

fiind bănuț de vecinii catolici că și-ar fi ucis fiul care voia să se convertească la catolicism, acuzație dezmințită în mod clar de mărturiile directe și de investigațiile judecătorilor, care nu reușesc însă să pună capăt acestei crize absurde de fanatism a populației. Pe de altă parte, în Paris – în Montmartre, în apropiere de bazilica Sacré Coeur – se află o piațetă cu o grădină și o statuie dedicată cavalerului de La Barre, tânărul de 19 ani torturat și ars pe rug pentru că nu și-a scos pălăria în fața unei procesiuni și pentru că avea acasă un exemplar din *Dicționarul filosofic* al lui Voltaire, ceea ce l-a transformat numaidecât într-un liber-cugetător anticlerical bănuț că ar fi mânjit o imagine a lui Hristos prinsă de un pod.

Din nefericire, și în secolul nostru fundamentalismul religios continuă să producă efecte îngrozitoare, bunăoară, atentatul comis la Paris la sfârșitul anului 2015 la redacția revistei *Charlie Hebdo*. Umorul satiric al unora dintre caricaturiștii săi li s-a părut „intolerabil“ fanaticilor. Acum însă – și aici este marea diferență –, aceștia din urmă au fost puși sub acuzare de Republica Franceză și de cetățenii lor, care, dincolo de convingerile religioase și politice personale, au condamnat unanim și fără drept de apel o asemenea barbarie. Mișcarea iluministă a servit, așadar, la ceva, deși critica satirică are în continuare martiri, chiar dacă există și acum oameni care au pretenția să își impună cu orice preț propriile dogme asupra celorlalți. Dar să revenim la secolul al XVIII-lea.

Deși cărțile de călătorie încântau cititorii și erau uneori utile pentru a compara obiceiurile sexuale europene cu cele ale unor popoare îndepărtate (de exemplu, tahitienii în cazul lui Diderot, cu a sa *Anexă la călătoriile lui Bougainville*), la vremea respectivă nu mai rămăseseră pe fața pământului multe lumi noi de descoperit și de colonizat. Din acest motiv, orizonturile utopice se mută de pe axa spațială pe cea temporală. O dovadă în acest sens este apariția conceputului de „ucronie“, în care utopia tradițională se transformă într-un instrument de cercetare a viitorului, așa cum se întâmplă în *Anul 2440*, scris de un contemporan al lui Rousseau, Louis-Sébastien Mercier. Autorul este încrezător într-un viitor mult mai bun decât prezentul mulțumită progreselor civilizației și răspândirii unei culturi care ne face într-un final ființe morale capabile să respecte drepturile altora și să nu le aducă prejudicii din proprie inițiativă, iar nu pentru că ar fi constrânse de lege sau amenințate cu sancțiuni.

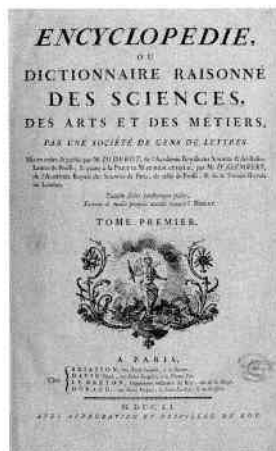
În această perioadă, ideea unui progres spre mai bine reușește să se impună asupra viziunilor pesimiste asupra lumii și orice pas înapoi este considerat necesar pentru a obține un impuls

reînnoit. Evident, această viziune asupra viitorului este supusă legii cursurilor și a recursurilor istorice și, din păcate, în zilele noastre este inversată, astfel încât, departe de a-și imagina un viitor tentant, toate poveștile științifico-fantastice prefigurează doar nenorociri enorme și evoluții tot mai sinistre. S-ar putea susține că același lucru se întâmpla, de exemplu, și cu 50 de ani în urmă, așa cum este evident, fără să mergem mai departe de atât, în epilogul șocant al filmului *Planeta maimuțelor* (1968), în a cărui scenă finală Charlton Heston dă peste ruinele Statuiei Libertății acoperite de nisip pe o plajă. Totuși, marea diferență este că în anii 1960, în pofida tuturor lucrurilor (amenințarea unui război nuclear, Zidul Berlinului și așa mai departe), părinții credeau despre copiii lor că aveau să trăiască mai bine decât ei, iluzie pe care foarte puțini își permit să o cultive în aceste vremuri de nedreptate globalizată.

Mai trebuie subliniat un fapt reprezentativ pentru perioada în care a trăit Rousseau. Este vorba despre o operă monumentală al cărei impact este comparabil doar cu cel al internetului: proiectul amplu lansat de Denis Diderot: *Enciclopedia sau Dicționarul rațional al științelor, artelor și meseriilor*. Așa cum spune Philipp Blom, în deschiderea la *Encyclopédie. The Triumph of Reason in an Unreasonable Age*, „ceea ce face din *Enciclopedia* cel mai însemnat eveniment din întreaga istorie intelectuală a Iluminismului este constelația particulară de politică, economie și idei revoluționare care au prevalat, pentru prima dată în istorie, asupra opoziției îngemănate a Bisericii și Coroanei, ducând la triumful gândirii libere“. Trebuia ocolită cenzura, lucru la care Diderot se dovedește pur și simplu un maestru. De fapt, hotărăște să abordeze cele mai spinoase articole într-o manieră prudent ortodoxă, folosind referințe încrucișate pentru a-i ghida pe cititori spre propriile

În dreapta, coperta
L'Encyclopédie (1772).

În stânga, din interiorul
cărții, gravură de
Bonaventure-Louis
Prévost după un desen
de Charles-Nicolas Cochin.
Subiectul este simbolic:
figura centrală reprezintă
Adevărul, scădat într-o
lumină strălucitoare
(simbolul central al
Iluminismului); cele două
figuri din dreapta, care
întruchipează Rațiunea
și Filozofia, ridică vălul
care ascunde adevărul.

concluzii. Să dăm un exemplu: articolul despre „Euharistie“ face trimitere la „Canibalism“, „Împărtășanie“ și „Altar“, făcându-le astfel cu ochiul cititorilor pentru a trage singuri concluziile expunerii. Nimic nu este sacru din principiu și totul trebuie trecut prin sita criticii. Iată de ce *Enciclopedia* este simbolul spiritului iluminist și premergătoare a valorilor modernității, adică a coordonatelor culturale ale lumii din ziua de astăzi dincolo de scurta paranteză a ceea ce numim „postmodern“, câtă vreme considerăm spiritul critic al Iluminismului un proiect neterminat.

„Întreaga lucrare va căpăta o forță internă și o utilitate secretă, ale căror efecte profunde vor fi resimțite în mod necesar în timp. [...] este arta de a deduce tacit cele mai clare consecințe. Pregătite în mod corespunzător, aceste trimiteri de confirmare sau de respingere vor conferi *Enciclopediei* caracterul pe care trebuie să îl aibă orice dicționar bun: de a schimba modul obișnuit de a gândi“, stă scris în articolul „Enciclopedie“ din cadrul *Enciclopediei* înseși. Este și mottoul lui Diderot în procesul de creare a Google-ului din acea perioadă, *Enciclopedia*, pentru care Rousseau scrie o sumedenie de articole din domeniul muzicii și în

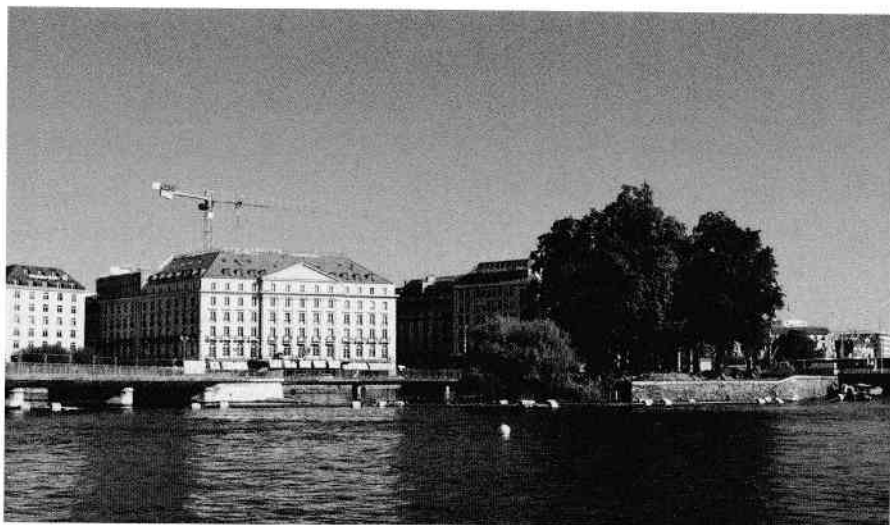
O enciclopedie pentru a schimba modul de gândire

„Disting două tipuri de trimiteri: la lucruri și la cuvinte. Trimiterile la lucruri clarifică subiectul, indică legăturile cele mai apropiate cu ceea ce îl privește numai deocâmt și legăturile cele mai îndepărtate cu altele considerate distante [...]. Dar, la nevoie, vor produce și efectul opus: vor pune în opoziție noțiuni, vor compara principii, vor ataca, vor eradica, vor răsturna în secret anumite opinii ridicole pe care altfel nu am îndrăzni să le combatem fățiș. Dacă autorul este imparțial, vor avea mereu dubla funcție de a confirma și de a infirma, de a tulbura și de a concilia. Aceste trimiteri vor avea un mare avantaj. Întreaga operă va căpăta o forță internă și o utilitate secretă, ale căror efecte profunde vor fi resimțite în mod necesar în timp. Așadar, de exemplu, de fiecare dată când o prejudecată națională va fi demnă de respect, articolul dedicat acesteia o va expune într-un mod respectuos și cu întregul său alai de verosimilitudine și seducție; în schimb va distruge o plăsmuire de noroi, va risipi o masă zadarnică de praf, făcând trimitere la articole în care principii solide fundamentează adevăruri opuse. Acest mod de a-i trezi la realitate pe oameni acționează cu promptitudine asupra spiritelor bune, într-un mod infailibil și fără consecințe neplăcute, în secret și fără multă fanfaronadă asupra tuturor spiritelor. Este arta de a deduce tacit cele mai clare consecințe. Pregătite în mod corespunzător, aceste trimiteri de confirmare sau de respingere îi vor conferi *Enciclopediei* caracterul pe care trebuie să îl aibă orice dicționar bun: *acela de a schimba modul de gândire obișnuit.*”

Articolul „Enciclopedie”, din *Enciclopedia sau Dicționar rațional al științelor, artelor și meseriilor*

care publică un articol foarte interesant despre economia politică. Așa cum subliniază Jacques Proust în *Diderot et l'Encyclopédie*, enciclopediștii sunt în primul rând oameni de știință și tehnicieni care s-au eliberat de o mare parte a trecutului sclerosat și care sunt dispuși să promoveze cât mai mult cercetarea și inovația în propriul domeniu. „Pregătesc astfel bazele teoretice și tehnice ale revoluției industriale de la începutul secolului al XIX-lea.“ Totuși, prin intermediul *Enciclopediei*, Diderot nu a prezis doar Revoluția Industrială sau Revoluția Franceză, ci și o înnoire mai radicală a ordinii etice care propune un concept de cetățenie inspirat de o morală autonomă și hotărât antidogmatică. Contribuțiile tehnice și filosofice ale lui Diderot au o valoare specializată doar în plan secundar. Independent de conținutul lor, toate articolele din *Enciclopedie* scrise de el au ca obiectiv principal să modifice opiniile cititorilor pentru a-i transforma în cetățeni mai luminați și, prin urmare, să promoveze revoluția necesară în materie de obiceiuri și în privința mentalității curente.

Nu este lipsit de însemnătate momentul, dar mai ales locul unde s-a născut Rousseau, adică Geneva; de fapt, îi plăcea să își semneze lucrările cu apelativul „cetățean al Genevei“. Peisajele idilice de pe acele meleaguri și-au pus asupra lui o amprentă la fel de imposibil de șters precum mândria de-a se simți cetățean al locului. Geneva avea (și, ținând cont de proverbiale ei neutralitate în timpul celor două războaie mondiale și de puterea ei financiară incontestabilă, suntem tentați să afirmăm că încă are) o semnificație simbolică din punct de vedere politic care îi depășea cu mult dimensiunile și greutatea economică reală. În articolul „Geneva“ din *Enciclopedie*, care datează din 1758, D'Alembert scrie așa: „Este un fapt mai degrabă unic că un oraș de doar 24 000 de suflete și cu un teritoriu de dimensiuni reduse nu încetează niciodată să fie un stat suveran și unul dintre cele

Insula Rousseau din Geneva

mai înfloritoare orașe din Europa. Bogată mulțumită libertății și comerțului, evenimentele care zguduie Europa sunt pentru ea doar un spectacol contemplat fără să se amestece. Geneva reprezintă un tablou de un interes egal cu istoria marilor imperii“. Și reprezintă categoric o enclavă republicană și protestantă în inima unei Europe monarhice și intransigent catolice.

Pe vremea lui Rousseau, Geneva era de un dinamism excepțional, analog celui atins anterior de alte orașe-stat mici precum Atena, Genova sau Florența. Pe lângă alte produse de artizanat rafinate, ceasurile ei erau celebre și foarte apreciate în lumea întreagă. Pe de altă parte, era și un laborator splendid de cercetare politică. De-a lungul istoriei sale, orașul a fost dotat treptat cu diferite organisme, cum ar fi Consiliul General, care alegea anual primarii responsabili de gestionarea afacerilor publice în fața comunității, sau Consiliul celor Două Sute, însărcinat cu desemnarea membrilor Micului Consiliu, care nu doar că

exercita adevărata putere, dar, la rândul său, coopta membrii Consiliului celor Două Sute. Nominal vorbind, poporul era suveran, dar în Micul Consiliu și în magistraturi aveau acces doar cetățenii, nu și simplii burghezi care își dobândiseră drepturile proprii indiferent că erau nativi sau simpli rezidenți. Cu toate acestea, într-un text din 1734 intitulat *Reprezentarea cetățenilor și a burghezilor din Geneva*, sunt exprimate câteva principii care își vor regăsi un anume ecou în *Contractul social* al lui Rousseau: „Oamenii din Geneva sunt liberi și suverani mulțumită revoluției care a urmat după introducerea Reformei în acest oraș. Ne naștem liberi și suverani; întreaga autoritate de care se bucură magistratul nostru o primește de la Consiliul General și este limitată la legile pe care acesta le-a adoptat și de la care nu i se îngăduie să se sustragă“.

După ce a părăsit Geneva în 1728 și înainte să se mute la Paris în 1742, Rousseau a locuit cea mai mare parte a timpului în Savoia, unde s-a convertit o vreme la catolicism, pierzându-și cetățenia inițială. Alegerea Savoiei, unde a cunoscut doi stareți care ar fi inspirat *Profesiunea de credință a vicarului savoiard*, a implicat o transformare religioasă și culturală autentică, motiv pentru care Rousseau a întreprins un dublu parcurs religios și social, revenind ulterior la confesiunea protestantă inițială.

Pe lângă moment și loc, are însemnătate și felul în care a venit pe lume Rousseau, deoarece circumstanțele i-au marcat destinul în egală măsură cu locul și perioada. Tatăl lui a plecat la Constantinopol în 1705, la scurtă vreme după nașterea primului copil, și s-a întors abia în 1711, după ce a lucrat în calitate de ceasornicar al seraiului, potrivit plâsmuirilor lui Jean-Jacques, care a fost rodul acestei întoarceri și s-a născut pe 28 iunie 1712; mama lui a murit doar nouă zile mai târziu, datorită